

Т.М.Титаренко

Abstract. Narrative practices of the life course constructing of a person are analyzed in this article. Practices are defined as ways of packing of unexpected events in meaningful stories with a new configuration of events and a change of its significance. Auto-narratives are considered as simulacrum of the life course that are characterized both retrospective and prospective orientations, non-finality, selectivity, communicativeness, contextuality.

«...теперішнє існує тією мірою, якою ми його сприймаємо, тобто тією мірою, якою людина його вигадує. Отже, жити означає на кожному кроці творити, вигадувати життя, розповідати його самому собі. ... реальність – не більш ніж чиясь розповідь, і якщо розповідач зникне, то й реальність зникне разом із ним»

Х.Серкас.

Постановка проблеми. Якщо розглядати особистість як конфігурацію, розтягнуту у часі [5], як процес самоконфігурування, то виникає потреба зрозуміти, як саме вона у цьому часі рухається, як конструює власне життя.

У традиційному землеробському суспільстві час сприймався насамперед як зворотний, циклічний. Відповідно розумівся і життєвий шлях людини, яка зазвичай повторювала типовий шлях представників свого клану, своєї сім'ї. М.Фуко пропонує для такого шляху метафору мореплавання. По-перше, людина уявляє свій шлях як дійсно переміщення у просторі з однієї точки в іншу. По-друге, це переміщення спрямоване на якусь мету плавання. Такою метою стає пристань, гавань, притулок від негараздів. По-третє, гавань, куди плывуть, є і портом приписки, тобто місцем, звідки відчалили, батьківщиною. Так шлях до себе завжди стає певною Одиссеєю. По-четверте, щоб повернутися у рідний порт, треба подолати чимало складностей і небезпек, відомих і невідомих. І нарешті, для успішного завершення шляху потрібне певне знання, вправність, мистецтво. Потрібно засвоїти теоретичне і практичне мистецтво керманіча [6, с.275].

Певну циклічність людського життя можна побачити і в розумінні Е.Гідденсом загальноприйнятих звичних практик, які він називає рутинами. Характер повсякденності, що рутинизує людське життя, проявляється у повторюваному характері дій, що відтворюються в однаковій манері щодня і складають рекурсивний, або зворотний, характер соціального життя [4].

Коли відбувався перехід від традиційної культури до культури класичної, зміна циклічної часової моделі на лінійну була, безумовно, прогресивною. Згідно класичним поглядам час поступально рухається з

минулого через теперішнє в майбутнє, а життєвий шлях розгортається від народження, через дитинство, юність, молодість, зрілість, старість до смерті, є широко представленою у численних вікових періодизаціях, популярних у першій половині ХХ століття.

Але сьогодні лінійна концепція часу сприймається як застаріла, оцінюється в якості метанарації і десакралізується. У постмодерністському ракурсі і циклічність життя, і його лінійність, якщо їх розглядати окремо одне від одного, втрачають сенс, і психології тепер треба визначитися з новим розумінням особистісного розвитку, індивідуальної історії, життєвого шляху.

Час як такий (у тому числі, безумовно, і час життя особистості) у межах постмодернізму сприймається в якості конструкції. Він ніким не заданий, не є відначально, а створюється у відповідних умовах, у певному світі. І відбувається це, за нашою гіпотезою, під час повсякденного рутинного практикування. Саме конструкт практик, все більш популярний у гуманітарних дослідженнях, потребує у цьому зв'язку соціально-психологічного осмислення.

Результати теоретичного аналізу. Практикуючи, людина розкриває свою екзистенцію, набуває соціальної ідентичності, за М.Хайдеггером. Виконання певних соціальних ролей передбачає оволодіння відповідними практичними навичками, що мають специфіку у різних культурах. Повсякденність характеризується наявністю засобів і технічного оснащення для виконання практичних завдань та сукупністю навичок, що характеризують практику «самовиробляння» [7].

Саме практики виводять людину «...з темряви захищеної екзистенції через сутінки її особистого і інтимного життя до яскравого світла громадської сфери [1, с.56]. Практики відбуваються в присутності інших, а публічна сфера не здатна надавати притулок неістотному. Виходячи з сказаного, практики є діалогічними, відкритими, спільними.

Повсякденні практики осмислення і дії складаються з наочного практичного знання і досвіду за наявності певного практичного інтересу чи практичного цілепокладання, як підкреслював А.Шюц. У сфері практичних інтересів людина задовольняється знанням про те, що конкретні засоби і процедури приводять до відповідних бажаних чи небажаних результатів. І хоча вона нічого не знає про походження певних явищ, не розуміє, як і чому вони спрацьовують, це аж ніяк не заважає спокійно займатися своїми справами. Адже буденне знання є знанням рецептів того, як у типових ситуаціях досягати типових результатів типовими засобами [8].

Г.Гарфінкел, якого вважають послідовником Шюца, зосередився на такій складовій соціальних практик, як фонові очікування, сподівання, що або знаходяться до рефлексивного досвіду, або взагалі ніколи не рефлексуються.

На думку Гарфінкела, сприймання та осмислення соціального світу, чи світу інших, відбувається у відповідності до певних типізованих, цілком наочних сподівань, які не усвідомлюються. Фонові сподівання зазвичай

використовуються як схема інтерпретації. І хоча людина навряд чи зможе розказати, з чого складаються її сподівання, вона все ж дуже чутлива до цього тла своєї повсякденної діяльності. Саме сподівання наділяють сцени повсякденності знайомим характером звичного життя [3, сс.42-44].

Рутинні соціальні практики стали основним предметом дослідження у концепції Е.Гідденса, де статичне поняття «структура» перетворилося на динамічне – «структурація», тобто само структурування як фундаментальний механізм соціальної трансформації [4].

Практикою, за П.Бурдьє, є як доцільні дії індивідів, спрямовані на перетворення соціального світу, так і щоденні звичні вчинки, що не потребують пояснення і зазвичай здаються зовнішньому спостерігачеві алогічними чи безсенсовими.

Габітус Бурдьє, який порівнюють з фреймом І.Гофмана, визначається як система структурованих і структуруючих схильностей, система когнітивних та мотиваційних структур, що будується у практиці і зорієнтована на практичні функції [2].

У курсі лекцій, прочитаному майже наприкінці життя, М.Фуко зосереджує увагу на так званій практиці себе, що виявляється у турботі, піклуванні про себе. На аналізі античних авторів 1-2-сторіччя нашої доби Фуко показує, яким чином ця автономна індивідуальна практика стає самоціллю, розтягуючись до тривалості людського життя.

У практиці є просвітницька сторона, і мова тут не про підготовку до професійної чи громадської діяльності. Йдеться про необхідність убити людину в зброю, в обладунки, щоб вона була спроможна справитися з усіма випадковостями, перенести всі можливі нещастя, напасти і біди. Крім просвітницького у практиці себе є й лікувальний аспект, адже людина, що практикує, має зцілюватися від пороків, служити собі і шанувати себе.

Коментуючи Сенеку, Фуко говорить про старість, яку готує довготривала практика себе. Життя слід розуміти цілісно, як динамічну єдність, єдиноспрямований неухильний рух до старості, що стає позитивною метою існування. Слід жити заради старості бо в ній людина знаходить спокій, притулок, задоволеність собою. Така ідеальна старість, на думку Фуко, певним чином твориться, потребуючи вправ і праці. Практика досягнення такої старості передбачає вироблення у собі такого ставлення до життя, коли живеш, ніби все вже позаду [6, с.129-130]. Приділяє увагу Фуко також практиці смерті, яку трактує як вправи у смерті, роздуми про смерть.

У грецькій, елліністичній та римській культурі розповсюджені різні колективні практики в межах певних груп, нерідко закритих, недоступних для сторонніх, як, наприклад, школи, братства, секти, спільноти, релігійні групи тощо. Групові практики передбачають для всіх членів групи певні обмеження в їжі, сексі, необхідність сповіді, покаяння. Якщо людина є членом такої спільноти, релігійної, культові рамки частково звільняють її від необхідності самотійно шукати зміст турботи про себе, розбиратися з собою, робити себе [6, с.132-133].

На іншому полюсі знаходяться витончені, ретельно розроблені індивідуальні практики себе, пов'язані з особистим вибором, дозвіллям, вченими заняттями. Кожна людина в принципі здатна займатися собою, здійснювати практику себе. Ані народження, ані соціальний статус не є перешкодою. Але далеко не всі можуть розпочати практикування. Більшості не вистачає духу, сили, витримки, вони не здатні довести розпочату справу о кінця.

Якщо перший полюс є простонароднішим, примітивнішим, як наприклад, в епікурейців, то другий – більш особистісним, більш шляхетним, аристократичним, як у платоніків та аристотеліків. Між першими і другими є опозиція, але немає ієрархії: просто одні можуть самостійно потурбуватися про себе, а інші – ні. Відмінності визначаються не родовою приналежністю, а вмінням зробити себе об'єктом власної турботи.

Серед рис практик, характерних для 1-2 сторіччя нашої доби, Фуко називає насамперед інтеграцію практики себе у загальний контекст мистецтва жити протягом всього життя, особливо у зрілі роки. Практика стає більш критичною, ніж просвітницькою, вона радше виправляє, ніж наставляє, тобто вона ближче до медицини, ніж до педагогіки. Метою практики є приготування людини до старості, бо щоб стати суб'єктом треба постаріти [6, с.145-146].

Практика себе формулюється як безумовна вимога, що висувається до всіх та виконується всіма. Вона самодостатня, нічим не обумовлена, бо практикування відбувається не заради того, що, наприклад, навчитися керувати державою, а заради турботи про себе, наближення до суб'єктності. Але така практика хоч і зорієнтована на всіх, все ж доступна небагатьом, оскільки мало людей здатні бути собою. Мета практики – сформуванню адекватне ставлення до себе, що є рідкісною формою життя [6, с.146-147].

Щоб досягти цілі у такому складному практикуванні, ствердитися в якості суб'єкта, людині потрібен Інший, з яким складаються певні стосунки. Інший – це вчитель, спеціаліст з перевлаштування індивіда, з формування з нього суб'єкта. Спираючись на Сократа, Фуко аналізує три типи ставлення до іншого: а) виховання на прикладі, б) навчання як передача знань, розвиток здібностей, в) створення складних ситуацій і пошуки виходу з них у діалозі. Конституювати себе як об'єкта можна лише за допомогою іншого [6, с.154].

Отже, крім таких функцій практики, як терапевтична, просвітницька, пізнавальна, саморегулятивна, культова, Фуко виділяє також функцію самопобудови, самоконструювання, що відбувається шляхом досягнення все більш зрілого ставлення до себе і власного життя.

Підсумовуючи в контексті нашої теми погляди Фуко, слід сказати, що практика розглядається ним як система цінностей, що диктує людині спосіб поведінки. Завдяки практикуванню людина досягає цільного, завершеного, адекватного ставлення до себе. Практики артикулюються на основі пізнання людиною себе і навколишнього світу. Практики складаються з відповідних дій, форм активності, прийомів, що передбачають певні фази, послідовні кроки.

Спеціальну увагу Фуко приділяє перетворенню практики себе на імператив, правило, манеру поведінки. Він розглядає можливості трансформації індивідуальної практики у практику суспільну, що відбувається за умови використання практики як особливої форми спілкування між людьми, форми контролю поведінки, форми розвитку відповідного ставлення до себе.

Які ж практики використовує особистість, конструюючи власний життєвий шлях? На нашу думку, такими практиками є практики наративні, спрямовані на охоплення різнобарвної і стереофонічної панорами життя у всій її складності, неочікуваності, багатомірності. Завдяки ним кожний несподіваний вчинок, випадкове рішення, якщо вони мають для особистості сенс, стають новим досвідом, що поступово асимілюється, інтегрується.

У наративі фіксується процесуальність самоздійснення особистості в оповідальному тексті. Темпоральність наративу не розгортається у лінійну структуру від минулого до майбутнього, а залишається відкритою як в ретроспективному, так і в перспективному напрямку.

Особистість та її історія конституюються у світі становлення, виникнення, розсіяння, тобто у світі принципово процесуальному, залишаючись якоюсь мірою і в світі траєкторій завдяки наративним, метамовним, споглядальним, текстуальним практикам. Людина рефлексує над власним минулим, теперішнім і майбутнім у формі наративу – оповідання, що передбачає сюжет. Саме сюжет оформлює, організовує розповідь. Завдяки осюжетнюванню особистість надає практикам форму і сенс, упорядковуючи свій досвід темпорально і логічно.

Використовуючи наративну практики, людина упорядковує не лише свої враження про світ, що її оточує, але і власні спогади, бажання, переконання, сумніви. Розповідаючи чергову життєву історію про саму себе, вона, орієнтуючись на конкретного слухача, надає власному досвіду форму і сенс, які, можливо, будуть переосмислені у діалозі з іншою людиною, готовою її уважно вислухати. Цілі, мотиви, інтуїтивні прозріння, здогадки, інтенції, складаючись у сюжет, відіграють роль нитки Аріадни, користуючись якою людина виводить себе з неозорого і небезпечного поля уламків, фрагментів, вторинних елементів пережитого, напівзабутого, очікуваного, передбачуваного.

Життєвий шлях, представлений в наративі, хоч і тимчасово, зате переконливо починає сприйматися як щось цілісне, логічне і послідовне. Випадкові справи, події, інциденти ніби збираються до купи, зв'язуються у нові сюжетні констеляції, що фоново, непомітно змінюють як оповідача, так і його життєздійснення.

В залежності від наративних структур, які людина, що перебуває у діалозі із слухачем, накладає на свій досвід, її життєва історія змінюється. Особистісна динаміка, рух життєвим шляхом задається також зміною масштабу, що проявляється у підвищенні чутливості до другорядних деталей, вторинних персонажів, маленьких вражень. Зацікавленість тим, що колись залишилося непоміченим, зміна інтерпретативних акцентів вимагає від

наратора пошуку нових сюжетних ліній, що інколи суттєво коригує його ставлення до себе і певних періодів власного життя. Потреба у хронологічній послідовності, у подоланні калейдоскопічності спогадів сприяє вибудовуванню цілісної життєвої історії, яка тимчасово стає векторною траєкторією.

Визначимо характеристики автонаративу, що стає заміною, копією, симулякром життєвого шляху: 1) ретроспективність – у наративі людина розглядає події власного минулого крізь призму актуального для неї теперішнього і бажаного чи небажаного майбутнього; 2) перспективність, нонфінальність – автонаратив, побудований на власній історії, завжди розповсюджується у відкрите, незавершене майбутнє; 3) селективність – автонаратив завжди вибірковий, оскільки жодна історія не може вмістити весь різнобарвний життєвий матеріал, потребуючи відбору релевантної інформації; 4) комунікативність – автонаратив ніколи не створюється поза комунікацією, уявною чи реальною; 5) контекстуальність – інтерпретації життя, представлені в наративі, залежать від численних соціокультурних, політико-економічних, історичних, приватних контекстів.

Висновки. Живучи у світі поставання, світі принципово процесуальному, нонфінальному, особистість залишається певною мірою і в світі траєкторій, тобто фіналів. Нові траєкторії осмислюються завдяки наративам, в яких особистість впорядковує, упаковує випадковості в оповідання, надає хаотичному плину життя відповідних форм і смислових характеристик.

Автонаратив як соціально-психологічна практика є способом конфігурування значущих подій, з яких складається індивідуальна життєва історія. Специфічна темпоральність наративу проявляється в особливостях щоразу нового пакування минулого і майбутнього.

Автонаративи, що їх конструює особистість, виступають в якості симулякрів життєвого шляху та мають одночасну ретро- і перспективну спрямованість. Ці наративні практики відрізняються нонфінальністю, селективністю, комунікативністю, контекстуальністю.

Література.

1. Арендт Г. Становище людини. - Львів, Центр гуманітарних досліджень.-1999.-254 с.
2. Бурдые П. Структура, габитус, практики // Журнал социологии и социальной антропологии. — Том I, 1998. — № 2.- Электронный ресурс: <http://lib.rin.ru/doc/i/79629p7.html>
3. Гарфінкел Г. Дослідження з етнометодології. – К: Курс., 2005. –340 с.
4. Гидденс Э. Устройство общества: Очерк теории структуризации. – М., 2003. –528 с.
5. Проективная психология // Беллак Л., Абт Л.Э., Оллпорт Г.У. и др.-М.: Эксмо-Пресс, Апрель-Пресс-2000.-528 с.

6. Фуко М. Герменевтика суб'єкта: Курс лекцій, прочитаних в Коллеж де Франс в 1981-1982 учебном году/ М.Фуко; пер. с франц.- СПб: Наука, 2007.- 677 с.
7. Хайдеггер М. Бытие и время. – М., 1997. – 452 с.
8. Шюц А. Смысловая структура повседневного мира: очерки по феноменологической социологии. –М., 2003.

Анотація. Статтю присвячено аналізу нарративних практик конструювання життєвого шляху особистості. Практики визначено як способи пакування випадковостей в наповнені смислом оповідання з новим конфігуруванням подій та зміною їхньої значущості. Автонарративи розглянуто в якості симулякрів життєвого шляху, що відрізняються одночасною ретро- і перспективною спрямованістю, нефінальністю, селективністю, комунікативністю, контекстуальністю.

Аннотация. Статья посвящена анализу нарративных практик конструирования жизненного пути личности. Практики определены как способы пакования случайностей в наполненные смыслом рассказы с новым конфигурированием событий и сменой их значимости. Автонарративы рассмотрены в качестве симулякров жизненного пути, отличающихся одновременной ретро- и перспективной направленностью, нефинальностью, селективностью, коммуникативностью, контекстуальностью.

Відомості про автора.

Титаренко Тетяна Михайлівна – доктор психологічних наук, професор, член-кореспондент НАПН України, завідувач лабораторії соціальної психології особистості Інституту соціальної та політичної психології НАПН України.